

הרב נפתלי בר-אילן

בענין מי שתורם לב או כבד להשתלה

בזמנו התעורר דיון בשאלה אם אפשר להתיר השתלות לב או כבד. מועצת הרבנות הראשית קבעה שניתן יהיה להתיר השתלות מעין אלו רק בתנאי שנקבע בוודאות מוות מוחי של התורם ותהיה בקרה אמינה שתוודא קיום התנאים הרפואיים ללא חריגה¹. אמנם יש החולקים על החלטת מועצת הרבנות², וכן קורה למעשה כששאלה זו עומדת על הפרק. יש צורך לקבל החלטה מהירה, וכני משפחה מתלבטים האם להסכים אם לאו. האם יש צד היתר להסכים לבקשת הרופאים שהחולה יתרום לב או כבד וכיו"ב, ולהציל בכך חיי חולה אחר?

ראשי פרקים

- א. האם מותר לחולה לעבור ניתוח מסוכן?
- ב. האם מותר להסתכן כדי להציל חבר?
- ג. שיטת הרדכ"ז במסכן עצמו למען הצלת חבר.
- ד. האם מותרת הקרבה עצמית למען חבר?
- ה. דעת אחרונים נוספים באותו ענין.
- ו. האם מותר להרוג "טריפה" להצלת השלם?
- ז. האם "טריפה" רשאי להקריב עצמו למען חבר?
- ח. האם מותר להרוג בעל "חיי שעה" להצלת אחר?
- ט. האם מותר ויתור על "חיי שעה" למען הצלת חבר?
- י. חיי שעה "קצרים" וחיי שעה "ארוכים".
- יא. חיי שעה של מחוסר הכרה.
- יב. סיכום.

1. ראה החלטת מועצת הרבנות הראשית, השתלות לב בישראל. ספר אסיא ו', עמ' 27-32. וראה ד"ר א. שטינברג, קביעת רגע המוות והשתלת לב, כולל רשימה ביבליוגרפית הלכתית, להלן עמ' 209-230.

2. ראה לדוגמה מאמרו של הרב וואזנר שליט"א, על השתלת לב, לעיל עמ' 163-165; ומאמרו של הרב ולדינברג בחוברת זו (לעיל, עמ' 149-162).

א. האם מותר לחולה לעבור ניתוח מסוכן?

האחרונים הסכימו כי אם אדם מישראל אשר חולה בחולי מסוכן ולא נותרו לו כי אם חיי שעה³, מוצע לו לעבור ניתוח וכתוצאה מכך יש סיכוי שיבריא, אך יש גם סיכון שימות לאלתר מותר לו לעבור את הניתוח⁴.

מקור שיטת האחרונים היא הגמרא במס' עבודה זרה, המנמקת את ההיתר לסכן חיי שעה בכדי להציל את חיי החולה בכך ש"לחיי שעה לא חיישינן"⁵. מפשטות הלשון אפשר להסיק כאילו אין כלל ערך לחיי שעה, אך כבר העירו בעלי התוספות על כך שאי אפשר לומר כן, שהרי מחללים שבת לצורך חיי שעה, ולפיכך מפרשים שכוונת הגמרא היא שאין ערך לחיי שעה רק אם הם נשקלים כנגד הסיכוי שהחולה יזכה לחיי קיום⁶.

קיי"ל שאין לחולה בעלות על חייו, וגם אם חייו חיי צער, אסור לו לפגוע בהם בצורה כלשהי⁷. מן ההלכה שלפנינו נלמד שאין רואים את החולה כמי שנגזר עליו משמים לחיות רק חיי שעה, אלא רשאי הוא לנסות ולהמירם בחיי קיום, אפילו אם קיים בכך סיכון⁸.

3. על גדר "חיי שעה" ראה מש"כ ר' שלמה קלוגר הו"ד בד"ת על סי' קנה אות ו שכל שימות בתוך שנה הוא חיי שעה. ע"ע משפט כהן, סי' קמד אות ג; ובהרחבה במאמרו של הרב משה פיינשטיין זצ"ל "סיכון חיי שעה", שנדפס בקובץ הלכה ורפואה, בעריכת הרב הרשלר, כרך א, ירושלים-שיקגו תשמ"מ, וראה להלן.

4. ראש וראשון העוסקים בכך הוא בעל שבות יעקב ג עה; וע' בית מאיר יו"ד, שלט א; בינת אדם, שאלה צג; מלמד להועיל יו"ד קד; בנין ציון א קיא; משפט כהן קמד ג; אחיעזר יו"ד טז ו, ועוד. נחלקו אחרונים בענין זה. יש אומרים שמותר להסכים לניתוח כזה רק אם הסיכויים שהניתוח יצליח הם מחצה למחצה. היא דעת בעל משנת חכמים. לעומתו בעל האחיעזר יו"ד טז ו סובר שמותר להסכים לניתוח אפילו אם קרוב יותר שימות כתוצאה מהטיפול, וראה אגרות משה הנ"ל (הע' 3), וראה עוד להלן.

5. גמרא עבודה זרה כז ע"ב.

6. חוס' שם, ד"ה לחיי, וע' בהרחבה במאמרו של הרב פיינשטיין הנ"ל (הע' 3).

7. ראה שו"ת ציץ אליעזר, ח"י, סי' כה, פרק ו בהרחבה.

8. ע' נשמת אברהם חיו"ד, על סי' קנה אות ב, וסי' שלט אות ד בשם אחרונים. ראוי כאן להעיר כי בעל החזו"א בספרו חו"מ ליקוטים, סי' כ על ב"מ דף סב ע"א מקשה על בן פתורא, מה הסברה להעדיף חיי שעה, הלא מוכח מדין חולה שחיי שעה אינם נחשבים לעומת חיי עולם, עיי"ש. לולי דבריו אפשר לומר שאה"נ, ולפי בן פתורא אסור לחולה להסתכן, וההיתר של החולה להסתכן רק לפי ר"ע.

[ולפי"ז צ"ל שלדעת בן פתורא אין ללמוד מחמשת המצורעים את הנלמד בגמרא ע"ז כז: — העורך].

עוד נ"ל שבדין חולה הלא מוסכם שהחולה מחליט מה עדיף בעיניו, חיי שעה או ספק חיי קיום. בן פתורא חידש שעל בעל המים לחלק לכתחילה את מימיו, אך עשוי להודות שמותר לו לתת חלקו לחברו ולהצילו.

כמו כן ניתן להסיק כי מותר לאדם לוותר על חיי שעה לא רק ב"שב ואל תעשה" כי אם גם ב"קום ועשה". הלא בעקבות הסכמת החולה מותר לרופא ירא שמים לערוך אותו ניתוח למרות שקיימת אפשרות שהחולה ימות בידיו.

ב. האם מותר להסתכן כדי להציל חבר?

מצאנו מחלוקת ראשונים בשאלה אם חייב אדם להסתכן כדי להציל את חברו: יש הסוברים שמחובתו להסתכן⁹, ויש הסוברים שאין חובה כזו¹⁰. הורה בעל ה"אגרות משה" כי לכולי עלמא רשאי המציל להסתכן כדי להציל את חברו¹¹. כך גם משמע מדברי ערוך השולחן¹².

החוב להציל את החבר נלמד מהפסוק "לא תעמוד על דם רעך", אך היכן מצאנו שאדם צריך לסכן את עצמו כדי שלא לעבור על לאו? יתירה מזו: הלא יש מן הראשונים הסוברים שאדם אינו חייב לתת כל ממונו בכדי שלא לעבור על לאו ב"שב ואל תעשה"¹³. כיצד אפוא ניתן להסביר שמותר לו לסכן את חייו רק בכדי שלא לעבור על הלאו של "לא תעמוד", עליו עוברים ב"שב ואל תעשה"? מבאר בעל ה"אגרות משה" כי "מותר להכניס עצמו בספק מאחר דעל כל פנים יוצל נפש מישראל, לפי מה שפרש"י בסנהדרין דף עד ד"ה סברא בטרם שייהרג ולא יעבור ברציחה משום דכשיעבור ויהרוג והוא יינצל הרי איכא תרתי — איבוד נשמה ועבירה, וכשייהרג ולא יעבור איכא רק חדא — איבוד נשמה..."¹⁴. ומכל מקום למדנו חידוש גדול והוא שבדיני נפשות יש רשות לאדם לסכן את עצמו, אף שאינו חייב לעשות כן¹⁵. מכאן שאין רואים את החבר כמי שנגזר עליו משמים למות, וראה להלן.

9. ראה כסף משנה על הלכות רוצח ושמירת נפש א יד בשם הירושלמי; וב"י חו"מ תכו; שו"ע הרב, הלכות נזקי הגוף והנפש ס"ז בלשון ראשון, וערוה"ש תכו ד.
10. כדעת הראשונים והאחרונים ראה סמ"ע על שו"ע חו"מ תכו"א בדעת הרי"ף, הרמב"ם, הרא"ש והטור; באחרונים הנזכרים בפסקה הקודמת, וראה על כך בהרחבה בספר שבט מיהודה, שער ראשון, פרק ח.
11. אגרות משה יו"ד ב קעד ד.
12. חו"מ תכו ד.
13. חידושי רע"א על שו"ע יו"ד קנו א בהגה.
14. אגרות משה המובא לעיל (הע' 3).
15. בענין אם מותר לו להקריב חייו להציל חברו ראה להלן.

ג. שיטת הרדב"ז בענין מסכן עצמו על מנת להציל חברו

לכאורה נראה שלדעת רדב"ז אסור למציל להסתכן כדי להציל חבר. הרדב"ז נשאל מה הדין במקרה שהשלטון אמר לישראל "הנח לי לקצץ אבר אחד שאינך מת בו, או אמית ישראל חברך", והורה "אינו רואה טעם לדין הזה (שיסכים לקצוץ לו אבר) אלא מידת חסידות ... ואם יש ספק סכנת נפשות הרי זה חסיד שוטה דספיקא דידיה עדיף מודאי דחבריה"¹⁶. הביטוי "חסיד שוטה" מלמדנו לכאורה שאסור לנהוג כך¹⁷.

אך נ"ל שגם לדעת הרדב"ז אין איסור בדבר. לו היה סובר שיש בכך איסור היה כותב שהעושה כן שופך דמים וכיו"ב¹⁸. יתירה מזו: מנין לרדב"ז שיש באמת איסור בדבר? הלא הביטוי "חסיד שוטה" מוסב על מי שאינו מציל אשה משום צניעות, או אינו מציל חבר משום שלבוש בתפילין. במקרים אלו החסיד צריך להבין כי שום מצוה אינה שקולה כנגד הצלת נפשות. אך בנדון דידן רוצה החסיד להציל נפשות, ומנין לנו שאף הוא בכלל "חסיד שוטה"¹⁹? אין זאת אלא שהביטוי "חסיד שוטה" בעניננו לא בא אלא לומר שטועה מי שחושב שיש בכך משום מידת חסידות, ואין לעושה כל שכר משמים. בכל מקרה האחרונים לא הזכירו כלל שיש מי שאוסר למציל להסתכן בשעה שמציל את חברו²⁰, וצ"ע^{20א}.

16. שו"ת הרדב"ז חלק ג סי' תרכו.

17. ראה סוטה כ ע"א במשנה, שם כא ע"ב, וכן ירושלמי סוטה ג ד.

18. ראה לדוגמא מש"כ בשו"ת הרדב"ז ג תמד.

19. ראה גם ברע"ב על המשניות סוטה שם, שעיקר הקפידא על מבלי העולם ("חסיד שוטה, רשע ערום ואשה פרושה") הוא שהם מתחזים כצדיקים אך אינם כאלה. אין זאת אלא שהרדב"ז משתמש בביטוי במשמעות מושאלת.

20. בשו"ת ציץ אליעזר, חלק ח סי' טו, וכן בחלק ט סי' יז פרק ה פרק י אות יג דן בדעת הרדב"ז ושואל כיצד זה מותר לרופא ולאחיות להסתכן ולטפל בחולה שיש לו מחלה מדבקת. לאור הדחיה שלפנינו מובן שאין בכך מידת חסידות, אך אין גם איסור, ומאחר והרופא עושה זאת מרצונו הטוב לל"ב. אם הרופא עושה זאת לפרנסתו כודאי מותר לו לעשות כן, שהרי "בנפשו יביא לחמו", ומותר לבעל מלאכה להסתכן גם במקום לשלשאר אדם אסור להסתכן. עוד נראה לומר כי הכל מודים שמותר ליחיד לסכן את עצמו לטובת הכלל. ומי לנו גוי גדול מהרוגי לוד וכו'. ואם לא רופאים יטפלו במחלות מדבקות, יש בכך סכנה לכלל הציבור, ולפיכך כאן אין חולק שמצוה רבה לסגל הרפואי לטפל בחולים אפילו אם מסתכנים, ואכמ"ל.

20א. יעויין בציץ אליעזר ח"ט סי' מה וח"י סי' כה פרק כח, שכתב במפורש שיש איסור להכנס לספק סכנה להצלת הזולת (פרט לעת מלחמה צ"א ח"י"ב סי' נז). וכן דעת האו"ה כלל נט דין לח (הוכא: א"ס אברהם, הצלת נפש, המעיין כב: ג עמ' 33) ש"אין לו לסכן גופו... ולא מצינו חילוק בין סכנה למיתה ודאית" עכ"ל. ובזה מובן הדיון על סיכון הרופא בצ"א שצויין בהערה 20 לעיל. וראה מה שכתב בנשמת אברהם (חלק אר"ח, שכט, ס"ק ו, לפני הע' 46, בשם הרב יהושע נויבירט) לחלק בין רופא וסיכון חיים אחר. — העורך

ד. האם מותר לאדם להקריב עצמו למען חבר?

בגמרא למדנו אודות שנים המהלכים בדרך וכיד אחד מהם קיתון של מים וכו' עד שבא ר' עקיבא ודרש: "וחי אחיך עמך" — חייך קודמים לחיי חברך²¹.

מה הדין אם בעל הקיתון רוצה לתת כל מימיו לחברו — החבר יינצל והוא ימות²²? בעל אור החיים הק', בספרו "ראשון לציון", סובר שמותר לבעל המים לתתם לחברו, וכתב שתי סברות לכך: א. אם לא תאמר כן "נמצא שהתנאים חולקים בקצוות", דהיינו שלר"ע אסור לתת לחבר ואילו לכן פתורא מצוה לעשות כן — "אלא ודאי דלמר מצוה ולמר רשות". ב. "דלא אפליגו רבנן אלא לחלוק כדי חיות דאחד, ומתים תרוייהו, לזה קאמר דלא, אבל אי בעי אידך למיהב לחבריה כדי שיחיה, הגם שימות הוא, אפשר דמודים כולי עלמא דשפיר ולפחות הרשות בידו לעשות כן"²³.

וכן מורה גם הרב קוק זצ"ל: " ... מצות "וחי בהם" הכל שוה (לדעת רש"י), אם בן ישראל זה יחיה או אחר. וי"ל דגם הרמב"ם מודה דכשפ"ד אם רוצה למסור נפשו בעד חברו, רשאי"²⁴.

נראה שזו גם דעת בעל "ספר חסידים", הכותב: "שנים שיושבים וביקשו אויבים להרוג אחד מהם, אם אחד תלמיד חכם והשני הדיוט, מצוה להדיוט לומר הרגוני ולא חבירי ..."²⁵.

כך גם משמע מדברי בעל "הלכות קטנות" הדין במקרה ש"שנים שאוהבים זה את זה קשה כמוות אהבה ונגזרה מיתה על א' מהם וכא חברו ונמסר במקומו, איזה מהם עדיף", ופוסק "שהנמסר אוהב את גוו יותר מחברו שהניחו בצער ..."²⁶, ולא כתב מאומה שהאוהב עובר איסור במה שעשה.

נראה שגם בעל "תרומת הדשן" יסבור כשיטה זו, שכן כתב לחדש שבכל מקום שיש ספק אם מותר לאדם מישראל למות על קידוש השם, אין אומרים

21. בכא מציעא סב ע"א.

22. ספק דידן גם לכן פתורא, וראה גם הע' 8 ו-40. יש להעיר כי בכל הנושאים שלפנינו לא מצאנו שיחלקו בין מה שמותר לכתחילה לעשות ע"י גרמא מותר לעשות גם בידים, ואכמ"ל. אף המאירי אשר הורה בבית הבחירה סנהדרין עב ע"כ כי גם כאשר מותר למסור אדם מישראל לשבאים אסור להורגו בידים, כתב כן רק משום שלדעתו יש סיכוי שאותו אדם ינצל בסופו של דבר, כמבואר בדבריו, עיי"ש.

23. ראשון לציון על שו"ע יו"ד רמז א.

24. משפט כהן קמג.

25. מהדורת הרב מרגליות סי' תרחצ, ועי' שו"ת טוטו"ד קמא קצ.

26. א רכט.

"ספק נפשות להקל", וסברתו היא שבענינים אלו "לא הקפידה תורה על איבוד נפשות מישראל"²⁷.

מכאן אף אפשר להסיק כי אם מצאנו שמותר לסכן ספק נפשות לצורך הצלת הזולת, הרי זה רק משום שמותר גם למות למען מטרה זו, וגם לגבי הצלת נפשות "לא הקפידה תורה על איבוד נפשות מישראל".

ה. דעת אחרונים נוספים באותו ענין

בספר "שבת מיהודה" כתב: "נראה לי דדין חיך קודמים הוא דין מוחלט ולא רק זכות קדימה אלא שמחוייב להציל עצמו ואין לו רשות לוותר על חייו"²⁸. אף בשו"ת "אגרות משה" הורה שאסור לבעל הקיתון לתת מימיו לחברו. הוסיף וכתב שאף אם בעל המים הוא עם הארץ וחברו תלמיד חכם, אסור לבעל המים לתת לחברו²⁹. בשני הספרים לא הזכירו כלל את "ספר חסידים" או את ספר "ראשון לציון".

בעל ה"אגרות משה" לומד את חידושו מדין ייהרג ואל יעבור: כשם שאסור לאדם מישראל להרוג את חברו כדי להציל את עצמו, כך אסור לו להרוג את עצמו ולהציל את חברו³⁰.

אך לכאורה הנדון אינו דומה לראיה. פשיטא שאסור לאדם להרוג את חברו כדי להציל את עצמו, אך מנין לנו שהוא הדין גם במקרה שהחבר מסכים להיהרג כדי להציל את ההורג? ייתכן שבאמת מותר להרוג את החבר במקרה כזה, וממילא יהא מותר גם לראשון להקריב את חייו למען החבר.

שו"ר שהנצי"ב מחדש, בדעת כמה מן הראשונים, שמי שהעלה לבו טינא לעריות והוזהק לבעלה והיא הסכימה — יעבור ולא ייהרג³¹. מכיון שהתורה מקישה דין רוצח לדין אונס ייתכן לומר שלשיטת אותם ראשונים גם בדין שפיכת דמים — אם הנרצח מסכים לכך — רשאי הרוצח להורגו ולא ייהרג בעצמו, ואפשר לחלק, ואכמ"ל.

27. השמטות בסוף תה"ד קצט והו"ד בש"ך על שו"ע יו"ד קנו סק"א.

28. שבת מיהודה שער ראשון, פרק ח אות ה, ולא כתב ראיה לדבריו.

29. ראה לעיל הע' 11.

30. יש לעיין מה סברתו שהרי אפילו לשיטתו יש לחלק בין מי שהורג (את עצמו) בשב ואל תעשה ככדין בעל הקיתון, ובין אם הורג (את חברו) בקום עשה. אכן בשאלה זו, האם אומרים "יהרג ואל יעבור" אם נדרש להרוג את חברו בשב ואל תעשה, האריכו כידוע האחרונים [הגר"ח הלוי על הרמב"ם, יסודי התורה, פ"ה, ועוד], ואכמ"ל.

31. העמק שאלה על השאלות, שאילתא מב אות ד.

מוסיף בעל ה"אגרות משה" וכותב שאסור לראשון להקריב את עצמו למען השני משום שרואים שמשמיה גזרו שהשני ימות³¹. לשיטתו יקשה מפני מה מותר לאדם חולה לסכן חיי שעה רק משום שמקווה לחיי קיום, ומפני מה מותר למציל לסכן את עצמו לטובת השני, ואכמ"ל.

ולאחר שנתבאר שיש מחלוקת אחרונים בדבר — שוב חזרנו לסברת בעל "תרומת הדשן", לפיה בענין מעין זה "לא הקפידה תורה על איבוד נפשות מישראל", ונמצא שלמעשה אפשר להורות שמותר לאדם להקריב את עצמו ולהציל את חברו, כדעת בעל "אור החיים" הק' וסיעתו.

ו. האם מותר להרוג את הטריפה להציל את השלם?³²

בתשובת "נודע ביהודה" כתב כדבר פשוט: "ואטו מי הותר להרוג את הטריפה להציל את השלם זה לא שמענו מעולם, ומה בכך שעל הטריפה אינו חייב, מכל מקום איסור בידיים עושה להרוג הטריפה, ואפילו שבת החמודה מחללין על חיי שעה..."³³

ראיתו של בעל הנוב"י צ"ע. אפילו אם תאמר שמחללים שבת בעבור טריפה אין זאת אומרת שהצלת השלם אינה חשובה מחיי הטריפה. צא וראה שמחללים שבת לצורך חיי שעה, ולעומת זאת מותר לאדם לוותר על חיי שעה אם מקווה לזכות בחיי קיום, כפי שנתבאר לעיל³⁴. כיוצא בזה מחללים שבת גם אם יש ספק סכנת נפשות, ובכל זאת נתבאר לעיל כי מותר להסתכן ולהציל בכך חבר.

בניגוד לדעת הנוב"י כותב בעל ה"תפארת ישראל": "ונ"ל דאיכא למימר דאע"ג דקיי"ל דחיישינן לחיי שעה, היינו באין חיי קיום כנגדו, אבל ביש חיי קיום כנגדו, ודאי דם חיי קיום שלו סומק טפי מדם חיי שעה של חברו שאינו סומק כ"כ"³⁵. בעל ה"תפארת ישראל" דן במקרה שבו מדובר על על חיי שעה של טריפה. מכאן, שלפחות במקרה שיש "תרתו לריעותא" — גם חיי שעה וגם טריפה — מותר לדעתו להרוג את הטריפה ולהציל את השלם. בכל מקרה, טענתו של בעל הנוב"י, לפיה לא שמענו מקום היתר להרוג את הטריפה כדי להציל את השלם, אינה מקובלת על השואל שם, הרב ישעיהו פיק

— העורך

32. ראה ספר אסיא ה', עמ' 61-76.

33. נובי"ת חו"מ נט.

34. ראה לעיל פסקה א.

35. תפארת ישראל סוף פ"ח דיומא כבועז, וע"ע בתפארת ישראל על ריש פאה, שם כתב שאין חוששים לחיי שעה אפילו אם ספק חיי קיום כנגדו, והביא לכך ראיה מהגמרא במס' נדרים כב ע"א, וראה עוד להלן.

ברלין מברסלאו, ולדעת בעל ה"תפארת ישראל" אכן מותר להרוג טריפה שיש לה חיי שעה.

יש שכתבו³² שגם המאירי סובר כדעת בעל ה"תפארת ישראל", שכן כתב: "בסיעה של בני אדם שהיה ביניהם טריפה שימסרוהו ואל ייהרגו, שהרי ההורגו פטור"³⁶. אך לענ"ד אין משם ראיה כלל: המאירי פוסק שיש למסור את הטריפה רק מפני שגם אם לא ימסרו אותו ייהרג³⁷. אילו היו השבאים מתנים שאם לא ימסרו אחד יהרגו הם את אחד השבויים — יתכן שאסור למסור אפילו את הטריפה.

ז. האם מותר לטריפה להקריב את עצמו למען חבר?

האם מותר לטריפה להסכים שיהרגו אותו כדי להציל את חברו? לעיל נתבאר כי לדעת בעל ה"תפארת ישראל" ועוד אחרונים מותר להרוג טריפה (שיש לו חיי שעה בלבד) כדי להציל את השלם. כמו כן, פשיטא שלדעת בעל "אור החיים" הק' וסיעתו שמותר לטריפה להקריב את עצמו למען חברו.

אכן יתכן שגם לדעת בעל ה"שבט מזהודה" ובעל ה"אגרות משה", אשר דעתם הובאה בפסקה החמישית, מותר לטריפה להסכים לכך, שכן גם לשיטתם יש מקום לחלק בין שלם הרוצה לוותר על חייו ובין טריפה הרוצה לעשות כן, ואכמ"ל.

ח. האם מותר להרוג מי שנותרו לו חיי שעה כדי להציל אחר?

לעיל נתבאר כי לדעת האחרונים חיים של פחות משנה מכונים בשם "חיי שעה"³⁸. אף טריפה מוגדר כמי שיחיה בסתמא פחות משנה. עם זאת ההורג

36. בית הבחירה לסנהדרין עב ע"ב.

37. ע' כס"מ יסודי התורה ה ה שדן בשאלה למה לא ימסרו את השלם אם בין כה וכה נגזר דינו ליהרג ביחד עם כולם. מכל מקום אין לך אלא חידושו, ודי כמה שחידשנו שאסור למסור שלם. כאן המקום להעיר כי הרב מרדכי הלפרין כמאמרו "האם מותרת השתלת לב על פי ההלכה? ספר אסיא ה, עמ' 55-79 מסיק מדברי הכס"מ כי "איסור רציחה אינו נדחה בשום אופן גם מפני פיקוח נפש". לענ"ד יתכן מאד לחלק בין דיני שבאים ובין גדרי פקו"ג בעלמא (ראה גם דרכי תשובה על סי' קנו אות ט בשם שו"ת טוטו"ד קמא רכ), וכן לחלק בין רציחה של שלם עבור חבריו השלמים ובין רציחה של טריפה בעבורם (כפי שמחלק המאירי), ואכמ"ל.

38. ראה הע' 3.

טריפה פטור ממיתה, ואילו ההורג מי שנותרו לו חיי שעה (שאינו טריפה) חייב מיתה, כדין ההורג את הגוסס³⁹. אמור מעתה כי ייתכן שגם הרב ישעיה פיק ברלין, השואל בשו"ת "נודע ביהודה", וסיעתו יודו שאסור להרוג מי שנותרו לו חיי שעה, ואפילו יצילו בכך מי שיזכה לחיי קיום.

ט. האם מותר לחולה לוותר על חיי שעה לצורך הצלת חבר?

נראה לחדש שגם מי שנותרו לו חיי שעה (אף שאינו טריפה) רשאי לוותר על חיי שעה שלו כדי להציל את חברו; לשיטת בעל ה"ראשון לציון" וסיעתו, הלא אפילו אדם בריא רשאי להקריב את חייו כדי להציל את חיי חברו⁴⁰.

אולם גם לדעת האחרונים אשר התבארה לעיל — לפיה אסור לאדם מישראל להקריב את עצמו ולהציל בכך את חברו — יתכן שמותר לאדם מישראל לוותר על חיי שעה שלו ולהציל את חברו. והסברה נותנת שכשם שמותר לאדם לסכן ספק חיי קיום שלו, כדי להציל את זולתו, כך רשאי הוא לוותר על חיי שעה שלו למטרה זו. אף מסתבר שלדעת הרדב"ז מי שנותרו לו חיי שעה אינו חסיד שוטה אם מסתכן על מנת להציל את חברו. ואכמ"ל.

שוב מצאתי שר' משה פיינשטיין זצ"ל, כותב בפירושו שאעפ"י שמותר לחולה לסכן חיי שעה לצורך חיי קיום של עצמו, אסור לו לסכן ספק חיי קיום (דהיינו, שיאריך ימים אך "עלול לפי מחלתו למות בכל יום") לצורך זה⁴¹. מכאן שפשיטא לו שקשה יותר לסכן חיים של בריא מאשר לוותר על "חיי שעה".

י. חיי שעה "קצרים" וחיי שעה "ארוכים"

לולי דמסתפינא היה נראה לחלק בין חיי שעה "קצרים" ובין חיי שעה "ארוכים". חיי שעה קצרים היינו שכרי שהחולה ימות בתוך זמן קצר, ולא נשארו לו אלא דקות או אפילו שעות ספורות⁴². לעומת זאת יש חיי שעה ארוכים, דהיינו שהחולה יודע שהוא ימות בתוך שנה, כמבואר לעיל, אך אינו חושש שזה יקרה בכל רגע.

39. ראה מנחת חינוך לד א. ולולי דמסתפינא היה נראה לחלק בין דין גוסס ובין דין חיי שעה, שהרי לגבי גוסס קיי"ל שמיעוטם חיים, ואכמ"ל.

40. ראה לעיל פסקה ד. ראה גם בשו"ת משפט כהן קמד טו, שלדעת בן פתורא אסור לשני לקבל את הקיתון, שכן אז ייראה במיתתו של חברו. אך אין איסור לראשון לתת, ולפי"ז בנדון דידן שהשני מקבל את מחנת הראשון לאתר שהראשון נפטר לל"ב. ואפמ"ל.

41. במאמרו הנזכר בהע' 3.

42. אולי ההגדרה היא כל שהוא וכני משפחתו יושבים ומצפים למותו.

אם נניח שיש שני סוגים של חיי שעה, נוכל להמתיק את פירוש בעל ה"תפארת ישראל" על הגמרא במס' נדרים⁴³. בגמרא מסופר על עולא אשר הלך בדרך ביחד עם עוד שני יהודים. אחד מהם שחט את חברו ולאחר מכן שאל את עולא: "יאות עבדי?" עולא השיבו בחיוב, ועודד אותו לפרוע את בית השחיטה של הנרצח. מבואר שם בהמשך הגמרא שר' יוחנן הורה לו שעשה כדין שכן בכך הציל את נפשו. מקשה בעל ה"תפארת ישראל" בסוף מסכת יומא, כיצד זה מציל עולא את עצמו בחיי שעה של חברו? ומסיק מכאן שחיי קיום שלו קודמים לחיי שעה של זולתו⁴⁴. אמור מעתה שרק במקרה שמדובר בחיי שעה קצרים ביותר של טריפה מתיר בעל ה"תפארת ישראל" להציל את עצמו בחיי שעה של חברו. ועוד ראה להקל בכל הנוגע לחיי שעה קצרים ביותר אפשר ללמוד מדברי החיד"א אשר כותב בשם בעל "כנסת הגדולה", בענין מאבד עצמו לדעת: "לכן נראה דמשאול ליכא ראי' שכבר היה יודע שלא יחיה עוד שאמר לו שמואל, 'מחר אתה ובניך עמי', ומוטב שיהרוג עצמו ולא יתעללו בו פלשתיים; אבל מי שהוא ספק שאם לא יהרוג את עצמו אולי יינצל, אין לפגוע בעצמו"⁴⁵.

בעקבות האבחנה בין שני סוגים של חיי שעה יש לדון מחדש בענין ניתוח (ראה פיסקה ראשונה), שכן בגמרא עבודה זרה מדובר במי שיחיה רק ימים מעטים, ולכך התכוונה הגמרא באומרה ש"לחיי שעה לא חיישינן", ולא לחיי שעה הנמשכים שבועות וחדשים, ועדיין צ"ע.

יא. חיי שעה של מחוסר הכרה

עוד נ"ל שיש מי שחי חיי שעה השרוי בהכרה, ואפילו אם הוא מואס בחיים מחמת צער ויסורים, אסור לפגוע בו מהטעמים הנזכרים לעיל. על כגון זה אמר בעל ה"נודע ביהודה" שלא שמענו שמוותר להרוג את הטרופה להציל את השלם, ואפשר להבין דעת הסובר שאסור לו גם להקריב את חייו למטרה זו. לעומת זאת, אם החולה מחוסר הכרה ולפי חוות דעת הרופאים התהליך הוא בודאות בלתי-הפיך, ובתוך זמן קצר ילך לעולמו — המצב שונה.

43. נדרים כב ע"א.

44. בספר עינים למשפט על נדרים כב ע"ב ד"ה ופרע לו בית השחיטה כתב, שאין הוכחה לשיטת בעל התפארת ישראל אלא בטריפה. לכאורה יקשה לדעת הסוברים שאין נוטלים ממזנו של אדם שלא בהסכמתו אפילו לצורך הצלת נפשות. האם יחכן שנוטלים את חייו? על זה יש להשיב כי מסתבר מאד שפחות משה פרוטה נוטלים לכו"ע, ולגבי אותו מחוסר הכרה, שלדעת הרופאים אין ארוכה למכתו, נאמר שאין ערך כלל לחיים שכאלה (כשמדובר בהצלת חבר).

45. חיים שאל א מו.

על החילוק בין שני סוגים של חיי שעה למדנו מדברי הגמרא: "אמר רב אידי בר אבין האי מאן דבלע זיבורא מחייא לא חיי מיהו לשקיייה רביעיה דחלא שמגז אפשר דחיי פורתא עד דמפקיד אביתיה"⁴⁶. משמע שאילו לא היתה לו הזדמנות לפקוד לביתו לא היה מקום להתאמץ להצילו. כן מדויקים דברי המאירי אשר כותב, מפני מה מפקחים את הגל גם בעבור מי שלא יוכל לחיות אלא לפי שעה: "שכאזתה שעה ישוב בלבו ויתודה"⁴⁷.

אכן בעל ה"משנה ברורה" תמה על דברי המאירי וכותב: "דכל זה הוא לטעמא בעלמא אבל לדינא לא תלוי כלל במצוות"⁴⁸.

אך אם אינו ענין לגופו, לגבי שבת והצלת נפשות, תנהו ענין לדבר אחר, הוא נדון דידן, להקל ולהתיר להורגו אם מסכים לכך, על מנת להציל נפשות בישראל. אמור מעתה שאם מדובר במי שאין לו עוד שום תועלת בחיי שעה שלו, שאינו יכול יותר לקיים מצוות או אפילו לחזור בתשובה מסתבר שעדיף לקבל את הסכמתו ולהציל נפש אחת מישראל תמורת חייו, ולקיים בכך עולם מלא. קל וחומר במקרה שהחולה שנותרו לו חיי שעה הוא גם טריפה.

סיכום

א. אסור להרוג חולה כדי להציל את חברו אפילו החולה מסכים לכך.

ב. אם החולה הוא טריפה, נותרו לו רק חיי שעה "קצרים", הוא אף מחוסר הכרה וכרי שאין לו סיכוי לחזור להכרה, — קיימות שלוש אפשרויות:

1. אם הוא הסכים לכך מראש, מותר לכולי עלמא ליטול ממנו לב או

כבד, וזאת בתנאי ש —

א. אי אפשר עוד להמתיך;

ב. אין עוד עצה אחרת להציל חייו של החולה;

ג. יש סיכוי סביר שבכך יאפשרו לשני חיי קיום.

2. אם החולה הודיע במפורש שלא יסכים לוותר על חיי שעה שלו,

נראה שאין לאפשר להוציא ממנו אבר.

3. אם לא ידוע מה דעת החולה יש לעיין אם אפשר לומר שאנן סהדי

שהוא מסכים שיוציאו ממנו אבר. הדבר צריך הכרע.

ולחומר הנושא לא באתי להורות הלכה למעשה אלא רק לעורר כתלמיד הדין

לפני רבותיו.

46. עבודה זרה יב ע"ב. [ראה: ספר עמק הלכה אסיא כרך א (מכון שלזינגר וקרן עמק הלכה, ירושלים תשמ"ו), עמ' 55. הערת עורך 222 — העורך]

47. המאירי מהדורת הרב יוסף הכהן קליין מכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים השלמה ת"ו תשל"ל, על המשנה יומא פה ע"א, וראה שם הע' 240.

48. ביאור הלכה על סי' שכט סעיף ד.